

SILMÄT ILMAN
KASVOJA

Tapani Kilpeläinen

SILMÄT ILMAN KASVOJA
Kauhu filosofiana

Tämä on näyte kirjasta.
Kokonaisen teoksen voi
hankkia osoitteesta
<http://netn.fi>

niin & näin
Tampere 2015

© Tapani Kilpeläinen ja Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISBN-NUMERO

978-952-5503-87-6

TAITTO

Susanna Laurola

KANSI

Pasi Romppanen

PAINOTYÖ

Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö,

Tallinna 2015

KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry / *niin & näin*

SISÄLLYS

KIRJOITTAJALTA	9
--------------------------	---

I OSA

1. JOHDANNOKSI: MIKSI KAuhu?	12
Sanat	15
Pikapiirtoja kauhun historiasta.	18
2. KAuhun FILOSOFIAA	23
Lähtökohtia ja ongelmakohtia	26
Mistä on kysymys?	29
Kauhu filosofiana?	35
Teorian tihutöistä kauhun filosofian mahdollisuuksiin.	42
3. KUN AINEISTO EI RIITÄ: DRACULA.	47

II OSA

4. KAuhun PARADOKSISTA KAuhun KIERTEESEEN: TUNTEMINEN JA KOKEMINEN	58
Samastumatta paras	63
Kauhun paradoksi	65
5. HIRVIÖ KATEGORIAVIRHEENÄ JA MIELTEENÄ	71
Hirviö maailmaa hahmottamassa	74
Epäpuhtaita jauhoja pussissa	80
Kauhu-uskottavuuden vaiheilla	84
Irti kauhun määritelmistä	89

6. YLEVÄÄ JA INHAA93
Ylevä	93
Maailma ilman meitä	101
Freud ja nukkumatti	104
Retoriikkaa muodon vuoksi	116

III OSA

7. LOVECRAFT	124
Lovecraft ja filosofia	126
Hulluuden vuorilla.	133

8. TUNTEMATON UHKA AVARUUDESTA	138
Olento	140

9. ZOMBIAPOKALYPSI	149
Kulkutauti	150
Zombi syö	153
Kuolemaa tylympiä kohtaloita	156

10. LOPPU	161
----------------------------	------------

AINEISTO	166
Elokuvat	166
Kirjat	166
Pelit	167
Kirjallisuus.	167

VIITTEET	180
---------------------------	------------

2. KAUHUN FILOSOFIAA

Filosofi Aaron Smuts on todennut, että kun puolustetaan elokuvan filosofisia mahdollisuuksia, on jo ylimuistoinen tapa nostaa esille elokuvien ajatuskokeellisuus⁴⁸. Elokuvan avulla voidaan esittää ajatuskoe, ja jos tämä pätee elokuvaan, se pätee myös kauhutaiteeseen. Kauhutaide voi muotoilla erilaisia kuvitteellisia ongelmatilanteita. Miten pitäisi toimia, jos morsianta uhkaa vampyyri? Kenen on vastuu, jos ksenomorfi *X121* riistäytyy käsisistä? Mitkä ovat liikenteen vaarantamisen rajat, jos tappajarekka uhkaa käydä päälle keskellä moottoritietä?

Smuts täsmentää, ettei ajatuskoe-esimerkki vielä osoita, miten elokuva voisi filosofoida; se osoittaa vain, miten elokuvan avulla voidaan filosofoida⁴⁹. Vaikka fiktio puuhailee mielikuvituksen piirissä, se saattaa silti sanoa jotakin todellisuudesta. Olemassaolemattomat oliot ja tapahtumat kertovat olemassa olevasta. Filosofit Pierre Cassou-Noguèsin mukaan fiktiolla on luonnontieteeseen ja filosofiaan verrattuna etulyöntiasema: jos fiktiossa onnistutaan kuvaamaan jokin tilanne mahdolliseksi, osoitetaan samalla, että tilanne tosiaan on mahdollinen⁵⁰. Mahdollisen tilanteen ei tarvitse olla todellinen. Näin kauhutaiteessa esitetyt toteutuviksi mahdottomia tai epätodennäköisiä tilanteita voidaan käsitellä vakavasti, eikä kauhufiktiota tarvitse pyyhkäistä sivuun pelkkänä hölynpölynä.

Mutta ajatuskokeet eivät kelpaa rajaamaan elokuvan tai kauhutaiteen ominaislaatuja, sillä ajatuskokeita voi tehdä myös muilla konsteilla. Kauhustavat ajatuskokeet ovat ikivanhaa filosofista

perinnettä. Dialogissaan *Valtio* Platon (428/427 tai 424/423–348/347 eaa.) tarinoi Gygeen sormuksesta: Glaukon kertoo paimenesta, joka maanjäristyksen jälkeen löytää jättiläisen haudan ja jättiläisen sormesta sormuksen. Paimenelle paljastuu, että paimella sormuksen sormeensa ja kääntämällä sen kannan itseään päin hän voi muuttua näkymättömäksi mielensä mukaan. Myöhemmin hän käyttää sormusta vietelläkseen kuninkaan puolison ja murhatakseen kuninkaan. Glaukon antaa ymmärtää, että moraali on pelkkä sosiaalinen rakennelma ja että ainoastaan ympäröivän yhteiskunnan paine pakottaa yksilön käyttäytymään moraalisesti vastoin tahtoaan:

Jos nyt olisi kaksi tällaista sormusta ja toisen panisi sormeensa oikeamielinen, toisen väärämielinen, tuskinpa kukaan voisi olla niin teräksenluja, että pitäisi kiinni oikeudenmukaisuudesta ja malttaisi olla kajoamatta toisen omaan, kun voisi huoletta siepata torilta mitä hyvänsä, mennä sisälle taloihin ja maata kenen kanssa haluaisi, ylipäänsä toimia ihmisten keskuudessa aivan kuin jumala.⁵¹

Sokrates vastaa myöhemmin, että koska ”oikeudenmukaisuus [...] on kaikkein parasta sielulle”, ”sielun on tehtävä oikein, olipa sillä Gygeen sormus tai ei”⁵², mutta Sokrateen vakaumukselta huolimatta näkymätön mies palaa tekemään herjuuksia muun muassa H. G. Wellsin kauhuromaanissa *Näkymätön mies* (*The Invisible Man*, 1897; suom. 1922), James Whalen (1889–1957) sen pohjalta ohjaamassa samannimisessä elokuvassa (1933) ja Paul Verhoevenin (1938–) filmissä *Hollow Man – mies ilman varjoa* (*Hollow Man*, 2000). Yhdessäkään näistä oikeudenmukaisuudella ei ole mitään arvoa näkymättömälle miehelle, joka aina kukistumiseensa saakka toimii ihmisten keskuudessa täysin omatunnottomasti kuin jumala.

Ajatuskoe ei luo uskoa ihmiseen, mutta yksilö saadaan moraalisiin kahleisiin, jos hänen ajatellaan olevan valmis rankaisemaan itseään. Moraalifilosofi John Kekes on väittänyt, että objektiivinen moraali ylittää ihmisen autonomian rajat⁵³, ja

moraalista toimintaa pitää yllä nimenomaan kauhun tunne. Keskien esimerkkinä on Oidipus, joka syyllistyy isänmurhaan ja sukuruksaan vaikka tekee parhaansa välttääkseen rikkomukset ennustuksista huolimatta. Kun Oidipus oivaltaa tapahtuneen, hän tuntee moraalista kauhua. Oidipuksen traagisuus piilee siinä, että hänen yrityksensä hallita kohtaloaan valuu tyhjiin. Hän on tehnyt parhaansa, mutta hänessä herää moraalinen kauhu, kun hän oivaltaa, että hän on tietämättään ja tahtomattaan syyllistynyt isänmurhaan ja sukuruksaan⁵⁴.

Oidipuksen tarina on yksi mahdollinen kauhutarinan perusmuoto ja moraalinen kauhu yksi kauhun perusmuodoista. Yksilö kuvittelee olevansa jotakin, mutta hän paljastuu toisenlaiseksi kuin oli luullut. Filosofin Olivia Chevalier-Chandeigne on esittänyt, että kauhu virittyy äärimmilleen, kun normaali käyttäytyminen hirviömäisesti⁵⁵. Oidipus uskoi olevansa kelpo mies ja toimivansa oikein mutta syyllistyi hirviömäisiin tekoihin.

Moraalisen kauhun kokija voi harhautua itseymmärryksensä joko tiedollisista tai mielenterveydellisistä syistä, ja kauhutaiteessa asiain todellisen tolan paljastumisen musertavuutta on työstetty taiten. Jo ensimmäisessä *Silent Hill* -pelissä (1999) oli hämärää, miten luotettava ja todellisuudentajuinen pelin päähenkilö oli⁵⁶, ja *Silent Hill 2* -pelin (2001) päähenkilö James Sunderland paljastui vaimonsa murhaajaksi. Sunderland oli saanut tältä kirjeen, jossa tämä sanoi odottavansa häntä Silent Hillin kaupungissa. Sunderland joutui tappamaan hirviöksi muuttuneen vaimonsa, kun hän on taustatarinassa jo kerran tappanut tämän⁵⁷, eikä pelaaja saa selville, onko sairaan vaimon surma ollut murha vai eutanasia. Psykoanalyttikoiden Santosin ja Whiten tulkinnan mukaan pelin päähenkilön ja sen myötä pelaajan tehtävänä on yrittää päästä eroon moniselitteisyydestä, joka uhkaa pelaajan subjektiivisuuden vakautta⁵⁸. Moniselitteisyys kuitenkin haihtuu *Silent Hill 2*:ssa niin, ettei tilanteen valkeneminen ole vapauttavaa vaan langettavaa. Nykyajan kauhu toimii tragedian tavoin sikäli, ettei katsoja tule katsomaan, miten sankari selviytyy, vaan miten hän joutuu kohtaamaan karmean kohtalonsa⁵⁹.

Sunderland kokee moraalista kauhua, koska hän ymmärtää noihanteensa tekonsa tahallaan. *Silent Hill 2* paljastaa tahdonalaisen toiminnan rajat. Juuri siksi, että peli antaa pelaajalle mahdollisuuden ohjata pelihahmoa, peli mahdollistaa myös voimakkaamman tunnun hallinnan menettämisestä⁶⁰. Tapahtumat vyöryvät Sunderlandin yli samaan tapaan kuin ne vyöryvät Oidipuksen yli. Moraalista kauhua herättävät tilanteet osoittavat, että on olemassa asetelmia, joihin ei ole olemassa hyvää ratkaisua. Joku joutuu väistämättä kärsimään. Oidipuksen vastoinkäymiset eivät olleet sattumaa, vaan hän joutui tunnustamaan itsensä pahantekijäksi, hän joutui tunnustamaan olevansa perustavasti puutteellinen ihmisolento⁶¹. Sama pätee James Sunderlandiin. Kauhun traagisuus vain karttuu, koska tapahtumainkulun keskellä voimaton päähenkilö joutuu tuomitsemaan itsensä moraalisesti. Voi toivoa, että asiat olisivat toisin, mutta asiat eivät voi olla toisin.

Pelitutkija Bernard Perronin mukaan *Silent Hill*in päähenkilöt eivät pysty ymmärtämään ympäröivää maailmaa⁶². Lisäksi *Silent Hill* kieltäytyy kertomasta, mitä oikeastaan on tekeillä⁶³. Kauhupeli vaarantaa yksilön ontologisen turvallisuuden estämällä pelaajaa toimimasta kaikkivaltiaasti⁶⁴. Jos maailma olisi syvempiä sopukoitaan myöten hallittavissa, siitä tulisi ihmistahdon esine. Maailma ei vain tahdolla muutu. Oidipus voi tehdä kaikkensa välttääkseen kohtalokseen ennustetut hirmuteot. James Sunderland voi tehdä parhaansa välttääkseen sen, mitä hän enimmin karttaa tietämästä. Mutta edeltä käsin on säädetty, mitä ihmisestä tulee.

Lähtökohtia ja ongelmakehtia

Matka Oidipuksesta *Silent Hill*iin on pidempi ajallisesti kuin ajatuksellisesti. Kauhun filosofia ei ole tyytynyt ajatuskokeisiin vaan kauhutaiteesta on naarattu ihmisen olemassaolon ehtoja, kauhutaide on mielletty määritellä omaksi esteettiseksi piiriksi. Filosofisesti suuntautuneet yritykset lähestyä kauhua voidaan jakaa karkeasti neljään ryhmään. Ensimmäisen lähestymis-

niin & näin -kirjoissa ilmestynyt

1. MIKKO LAHTINEN (toim.), *Henkinen itsenäisyys*
2. MARTIN HEIDEGGER, *Silleen jättäminen*
3. RALPH WALDO EMERSON, *Luonto*
4. PEKKA PASSINMÄKI, *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*
– *Filosofinen analyysi rakentamisesta ja arkkitehtuurista*
5. QUENTIN SKINNER, *Kolmas vapauden käsite*
6. PERTTI AHONEN, *Vireällä mielellä*
– *Ymmärtämisen ja eettisyyden mielialat*
7. JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE, *Ihmiskone*
8. T. P. USCHANOV, *Wittgenstein in Finland – A Bibliography 1928–2002*
9. MIKA HANNULA, JUHA SUORANTA & TERE VADÉN,
Otsikko uusiksi – Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat
10. TOMMI WALLENIUS, *Filosofian toinen – Levinas ja juutalaisuus*
11. DANIEL JUSLENIUS, *Suomen onnettomuus – De Miseriis Fennorum*
12. MICHEL ONFRAY, *Kapinallisen politiikka*
– *Tutkielma vastarinnasta ja taipumattomuudesta*
13. J. J. F. PERANDER, *Yhteiskunta uutena aikana & muita kirjoituksia*
14. JUSSI BACKMAN, *Omaisuus ja elämä*
– *Heidegger ja Aristoteles kreikkalaisen ontologian rajalla*
15. NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Castruccio Castracarin elämä*
16. JUKKA PAASTELA (toim.), *Terrorismi*
– *Ilmiön tausta ja aikalaisanalyysyjä*
17. LAURI MEHTONEN, *Moderniteetin jäljillä*
– *Tekstejä aistisuudesta, tiedosta ja sivistyksestä*
18. ARTHUR SCHOPENHAUER, *Taito olla ja pysyä oikeassa*
– *Eristinen dialektiikka*
19. JUHA DRUFVA, *Unohdettuja ajatuksia etsimässä*
20. JUHA VARTO & HAKIM ATTAR, *Syvä laulu*
21. JUSSI BACKMAN & MIIKA LUOTO (toim.), *Heidegger*
– *Ajattelun aiheita*
22. KARI VÄYRYNEN, *Ympäristöfilosofian historia*
– *maaäitimyytistä Marxiin*
23. TERE VADÉN, *Karhun nimi – kuusi luentoa luonnosta*
24. GUY HAARSCHER, *Tunnustuksettomuus*
25. JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Ajatuksia tekniikasta*
26. TAPANI KILPELÄINEN (toim.), *Kääntökirja*
– *Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*
27. MARTIN HEIDEGGER, *Tekniikka ja käänne*

28. SIMONE WEIL, *Juurtuminen*
– *Alkusoitto ihmisvelvollisuuksien julistukselle*
29. MIKA HANNULA, *Suomalaisuudesta – Erään sukupolven tarina*
30. FRIEDRICH NIETZSCHE, *Tragedian synty*
31. EDMUND HUSSERL, *Geometrian alkuperä*
– *Johdanto Jacques Derrida*
32. WILLIAM JAMES, *Pragmatismi*
– *Uusi nimi eräille vanhoille ajattelutavoille*
33. TUUKKA TOMPERI & HANNU JUUSO (toim.), *Sokrates koulussa*
– *Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa*
34. JUHA VARTO, *Tanssi maailman kanssa – Yksittäisen ontologiaa*
35. GIORGIO COLLI, *Nietzschen jälkeen – miten tullaan filosofiksi*
36. FJODOR DOSTOJEVSKI, *Talvisia merkintöjä kesän vaikutelmista*
37. MIGUEL DE UNAMUNO, *Traaginen elämäntunto*
38. JOYCE CAROL OATES, *Nyrkkeilystä*
39. MARTIN HEIDEGGER, *Esitelmiä ja kirjoituksia osa II*
40. E. M. CIORAN, *Hajoamisen käsikirja*
41. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin matemaattiset seikkailut
42. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin seikkailut tieteen maailmassa
43. OSCAR BRENIFIER, *Keskusteleva opetus*
44. MAUGHN GREGORY, *Filosofaa lapsille ja nuorille*
45. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Filosofoidaan matematiikasta ja luonnontieteistä
46. JOHN DEWEY, *Taide kokemuksena*
47. PIERRE HADOT, *Mitä on antiikin filosofia?*
48. MARTIN HEIDEGGER, *Mitä on metafysiikka?*
49. ANN MARGARET SHARP, *Nukkesairaala*
50. ANN MARGARET SHARP & LAURANCE JOSEPH SPLITTER,
Kuka minä olen? – Nukkesairaalan opettajanopas
51. SAMI PIHLSTRÖM, *Elämän ongelma – Filosofian eettinen ydin*
52. NORMAND BAILLARGEON, *Älyllisen itsepuolustuksen pikakurssi*
53. BEATE BØRRESEN, BO MALMHETER & TUUKKA TOMPERI,
Ajatellaan yhdessä – taitavan ajattelun työkirja
54. ROGER-POL DROIT, *Filosofoidaan lasten kanssa*
55. LEENA KURKI & TUUKKA TOMPERI, *Väittely opetusmenetelmänä*
– *Kriittisen ajattelun, argumentaation ja retoriikan taidot käytännössä*

56. LUDWIG WITTGENSTEIN, *Ajatusliikkeitä*
– *Päiväkirjat 1930–1932 & 1936–1937*
57. SIMO KYLLÖNEN, JUHANA LEMETTI, NIKO NOPONEN
& MARKKU OKSANEN (toim.), *Kiista yhteismaista*
– *Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka*
58. HERBERT MARCUSE, *Taiteen ikuisuus*
59. HEINRICH HEINE, *Romantiikan koulu*
60. MATTHEW B CRAWFORD, *Elämän korjaajat*
– *Kädentaitojen ja käytännöllisen ammattityön ylistys*
61. TAPANI KILPELÄINEN, *Isemurhan filosofia*
62. JULIAN BAGGINI & PETER S. FOSL, *Etiikan pikkujättiläinen*
63. FRIEDRICH HÖLDERLIN, *Teokset*
64. MICHEL DE CERTEAU, *Arkipäivän kekseliäisyys 1 – Tekemisen tavat*
65. ANTTI SALMINEN & TERE VADÉN, *Energia ja kokemus*
– *Naftologinen essee*
66. MICHEL FOUCAULT, *Klinikan synty*
67. JULIAN BAGGINI & PETER S. FOSL, *Ajattelun pikkujättiläinen*
68. ERMANNO BENCIVENGA, *Olipa toisen kerran*
– *52 ajattelemisen arvoista satua*
69. VILLE LÄHDE, *Niukkuuden maailmassa*
70. MICHEL DE CERTEAU, LUCE GIARD & PIERRE MAYOL,
Arkipäivän kekseliäisyys 2 – Asuminen, ruuanlaitto
71. MICHEL FOUCAULT, *Parhaat*
72. PIA HOUNI & PERTTU SALOVAARA (toim.), *Filosofi tavattavissa*
– *Ajatuksia filosofisesta elämästä*
73. VERA TRIPODI, *Sukupuolen filosofia*
74. ROBERTO CASATI & ACHILLE C. VARZI,
Ylittämättömiä yksinkertaisuuksia – 39 filosofista kompakertomusta
75. EDUARD HANSLICK, *Musiikille ominaisesta kauneudesta*
– *Yritys säveltaiteen estetiikan uudistamiseksi*
76. MESTARI ECKHART, *Jmalallisen lohdutuksen kirja*
77. TAPANI KILPELÄINEN, *Silmät ilman kasvoja – Kauhu filosofiana*

Tilaukset
www.netn.fi/kauppa
niin & näin
PL 730
33101 TAMPERE